

Horezm Türkçesi ile Yazılan Kur'ân Tercümesinin Meşhed Nüshasında Hz. Süleyman'ın Atları

*Horses of the Prophet Solomon in the Mashhad Manuscript of the Translation of
the Qur'ân written in the Khorezmian Turkic*

Osman Fikri SERTKAYA

İstanbul/Turkey

E-mail: sertkayaosmanfikri@mynet.com

The first translations of the Qurân in Turkish, were made in interlinear method, under the original Arabic text, in the eastern Turkish of XIII.-XIV. Centuries. For a long time no other interlinear translation was known except some interlinear translations which have an important impact on the development process of Turkish language. There is an interlinear translation of Qurân with number 293 at Āstan-i Quds-i Razavî Library in Meshed (Iran). This translation is in Khorezmian Turkic. In this article, it will be given the transcription and translation of Sura 31-32-33 from the manuscript.

Key Words: Khorezmian Turkic, interlinear Qurân translation, Mashhad Manuscript.

0. Giriş

TRT'nin 1990 yılında çekimleri Moğolistan ve Çin'de yapılan 'Altaylar' dizisinin danışmanı idim. Çekimler sonrası Türkiye'ye Pakistan üzerinden dönmek için Karaçi'ye gidildi. Uçağımız sabaha karşı kalkacaktı. Havalimanında bazı kitap sergileri vardı. Bir tanesinde "David JAMES, *Qur'ans of the Mamluks* (London, 1988)" başlıklı bir kitap gördüm. Kitabı satın almak istedim. Ancak kitap sergisinin sahibi evine gitmişti. Komşusu da kitabı satamayacağını söyledi. Ben İngilizce yayını çok az bir süre inceleyebildim. 58 numarada Asitan-ı kuds, Meşhed, no 293'te bulunan satıraltı tercüme ile yapılmış tek ciltlik Çağatayca bir Kur'an çevirisi tanıtılıyor ve Kur'an'dan bir sayfa örnek resim veriliyordu. Ben de bu bilgiyi bir Kur'an çevirisi yazımda haber olarak verdim.

Araştırma Görevlisi Yaşar ŞİMŞEK, bir arkadaşı vasıtası ile bu yazmanın 10 sahifesini elde etmiş ve bir tanıtma-değerlendirme yazısı hazırlamıştı. Kendisi yazısını bana gönderdi. Ben malzemenin tamamını okudum. Yazmanın ketebe kaydını ortaya koydum. Yazıyı ikmal ettim. Bu araştırma yazısı, daha önce Şimşek-Sertkaya 2015: 1382-1412'de yayımlanmıştı.

ŞİMŞEK, Yunus Emre Enstitüsü'nün Tahran Şubesi müdüründen bu yazmanın dijital kopyasını istemiş. Ancak sayın müdür elde ettiği CD'yi Yaşar ŞİMŞEK'e göndermek yerine, enstitünün o zamanki müdürü Prof. Dr. Hayati DEVELİ'ye vermiş. Ben, hocası olarak, sayın DEVELİ'den CD'nin bir kopyasını istedim. Kendisi "bu yazmayı bir komisyon kurup prestij nüshası olarak hazırlayacağız" diyerek bana kopya vermedi. Aynı metnin CD'si Doç. Dr. Emek ÜŞENMEZ tarafından da elde edilmiş. Emek Bey 23 Nisan 2016'da bana metnin kopyasını verdi. Kendisine bu nezaketinden dolayı teşekkür ediyorum.

24 Nisan 2016'da yazmanın tamamını okudum. Elimizdeki mevcut metin 38. Sâd (Dâvud) sûresinden başlayarak 114. sûreye kadar 77 sûre olarak tamam gözükiyordu. Ancak 6 âyetten oluşan ve Mekke'de inen 109. Kâfirûn sûresi metinde eksiktir. Ben bu eksikliğin sahife yapışması olduğunu düşünüyorum. Dijital kopyayı hazırlayan kişi bu durumu fark edemediği için bu eksiklik oluşmuştur. Dolayısıyla elimizdeki CD'de 76 sûre bulunmaktadır.

Nüshada yer alan sûrelerin durumu şudur:

No	Sûre	Âyet Sayısı	Metin
38	Sâd/Dâvud	Mekke, 88 âyet	Sûrenin tercümesi (Süleyman'ın atları)
39	Ez-Sümer	Mekke, 77 âyet	Sûrenin tercümesi
40	El-Mü'mîn/Gâfir	Mekke, 85 âyet	Sûrenin tercümesi (Hirbîn'in ve Deccâl'in sözi)
41	Fussilet/Secde/Hamîm, El-Mesâbih	Mekke, 54 âyet	Sûrenin tercümesi (Lût sözü, Firavn'un yok yodın bol- masının sözü, Nûh bodununun sözü)
42	Eş-Şûrâ	Mekke, 53 âyet	Sûrenin tercümesi
43	Ez-Zuhruf	Mekke, 89 âyet	Sûrenin tercümesi
44	Ed-Duhan	Mekke, 59 âyet	Sûrenin tercümesi
45	El-Câsiye/Şerîat/Dehr	Mekke, 37 âyet	Sûrenin tercümesi
46	El-Ahkaf	Mekke, 35 âyet	Sûrenin tercümesi
47	Muhammed	Mekke, 38 âyet	Sûrenin tercümesi
48	El-Feth (İnnâ fetehnâ)	Medîne, 29 âyet	Sûrenin tercümesi
49	El-Hucurât	Medine, 18 âyet	Sûrenin tercümesi
50	Kaf	Mekke, 45 âyet	Sûrenin tercümesi
51	Ez-Zâriyât	Mekke, 60 âyet	Sûrenin tercümesi
52	Et-Tûr	Mekke, 49 âyet	Sûrenin tercümesi
53	En-Necm	Mekke, 62 âyet	Sûrenin tercümesi
54	El-Kamer	Mekke, 55 âyet	Sûrenin tercümesi
55	Er-Rahman	Mekke, 78 âyet	Sûrenin tercümesi
56	El-Vâkıa	Mekke, 96 âyet	Sûrenin tercümesi
57	El-Hadîd	Medîne, 29 âyet	Sûrenin tercümesi
58	El-Mücadele	Medîne, 22 âyet	Sûrenin tercümesi
59	El-Haşr	Medîne, 24 âyet	Sûrenin tercümesi
60	El-Mümtehine	Medîne, 13 âyet	Sûrenin tercümesi
61	Es-Saf	Medîne, 14 âyet	Sûrenin tercümesi
62	El-Cum'a	Medîne, 11 âyet	Sûrenin tercümesi
63	El-Münâfikûn	Medîne, 11 âyet	Sûrenin tercümesi
64	Et-Tegabûn	Medîne, 18 âyet	Sûrenin tercümesi
65	Et-Talâk	Medîne, 12 âyet	Sûrenin tercümesi
66	Et-Tahrîm	Medîne, 12 âyet	Sûrenin tercümesi
67	El-Mülk	Mekke, 30 âyet	Sûrenin tercümesi
68	El-Kalem/Nûn	Mekke, 52 âyet	Sûrenin tercümesi

69	El-Hâkka	Mekke, 52 âyet	Sûrenin tercümesi
70	El-Meâric	Mekke, 44 âyet	Sûrenin tercümesi
71	Nûh	Mekke, 28 âyet	Sûrenin tercümesi
72	El-Cinn	Mekke, 28 âyet	Sûrenin tercümesi
73	El-Müzemmil	Mekke, 20 âyet	Sûrenin tercümesi
74	El-Müdesir	Mekke, 56 âyet	Sûrenin tercümesi
75	El-Kiyâme	Mekke, 40 âyet	Sûrenin tercümesi
76	El-İnsân/Ed-Dehr	Mekke, 31 âyet	Sûrenin tercümesi
77	El-Mürselât	Mekke, 50 âyet	Sûrenin tercümesi
78	En-Nebe'	Mekke, 40 âyet	Sûrenin tercümesi
79	En-Nâzi'ât	Mekke, 46 âyet	Sûrenin tercümesi
80	Abese	Mekke, 42 âyet	Sûrenin tercümesi
81	Et-Tekfîr / Kuvvirat	Mekke, 29 âyet	Sûrenin tercümesi
82	El-İnfîtâr	Mekke, 19 âyet	Sûrenin tercümesi
83	Et-tatfîf/mutaffifîn	Mekke, 36 âyet	Sûrenin tercümesi
84	El-İnşikâk/İnşikât	Mekke, 25 âyet	Sûrenin tercümesi
85	El-Bürûc	Mekke, 22 âyet	Sûrenin tercümesi
86	Et-Târik	Mekke, 17 âyet	Sûrenin tercümesi
87	El-A'lâ	Mekke, 19 âyet	Sûrenin tercümesi
88	El-Gâşiye	Mekke, 26 âyet	Sûrenin tercümesi
89	El-Fecr	Mekke, 30 âyet	Sûrenin tercümesi
90	El-Beled	Mekke, 20 âyet	Sûrenin tercümesi
91	Eş-Şems	Mekke, 15 âyet	Sûrenin tercümesi
92	El-Leyl	Mekke, 21 âyet	Sûrenin tercümesi
93	Ed-Duhâ	Mekke, 11 âyet	Sûrenin tercümesi
94	El-İnşirâh	Mekke, 8 âyet	Sûrenin tercümesi
95	Et-Tîn	Mekke, 8 âyet	Sûrenin tercümesi
96	El-Alak	Mekke, 19 âyet	Sûrenin tercümesi
97	El-Kadr	Mekke, 5 âyet	Sûrenin tercümesi
98	El-Beyyine/Lemyekün	Medîne, 8 âyet	Sûrenin tercümesi
99	Ez-Zilzâl	Mekke, 8 hâyet	Sûrenin tercümesi
100	El-Âdiyât	Medîne, 11 âyet	Sûrenin tercümesi
101	El-Kâria	Mekke, 11 âyet	Sûrenin tercümesi
102	Et-Tekâsür/Heykem	Mekke, 8 âyet	Sûrenin tercümesi
103	El-Asr	Mekke, 3 âyet	Sûrenin tercümesi

104	El-Hümeze	Mekke, 9 âyet	Sûrenin tercümesi
105	El-Fîl	Mekke, 5 âyet	Sûrenin tercümesi
106	Kureyş	Mekke, 4 âyet	Sûrenin tercümesi
107	El-Mâûn/Arâyet	Mekke, 7 âyet	Sûrenin tercümesi
108	El-Kevser	Mekke, 3 âyet	Sûrenin tercümesi
109	El-Kâfirûn	Mekke, 6 âyet	Sûrenin bulunduğu yaprak eksiktir
110	En-Nasr	Medîne, 3 âyet	Sûrenin tercümesi
111	Tebbet/Ebû Leheb	Mekke, 5 âyet	Sûrenin tercümesi
112	El-İhlâs	Mekke, 4 âyet	Sûrenin tercümesi
113	El-Felâk	Medine, 5 âyet	Sûrenin tercümesi
110	En-Nasr	Medîne, 3 âyet	Sûrenin tercümesi

Kur'an'ın ilk 37 sûresinin hacmi mevcut nüshanın takriben üç katı kadardır. Böylece elimizdeki mevcut nüshanın yapılan çevirinin dördüncü cildi olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü ketebe kaydında çevirinin dört parçadan oluştuğu söylenmektedir. Dolayısıyla 1.-37. sûreleri ihtiva eden ilk iki veya üç cildinin eksik olduğunu söyleyebiliriz.

Eksik olan sûrelerin listesi:

1	Fâtiha	16	En-Nahl	31	Lokman
2	Bakara	17	El-İsrâ	32	Es-Secde
3	Al-i İmrân	18	El-Kehf	33	El-Ahzâb
4	Nisâ	19	Meryem	34	Sebe'
5	Mâide	20	Tâhâ	35	Fâtır
6	En'âm	21	El-Enbiyâ	36	Yâsîn
7	A'râf	22	El-Hacc	37	Es-Sâffât
8	Enfâl	23	El-Müminûn		
9	Tevbe	24	En-nûr		
10	Yûnus	25	El-Fürkan		
11	Hûd	26	Eş-Şuarâ		
12	Yûsuf	27	En-neml		
13	Ra'd	28	El-Kasas		
14	İbrahim	29	El-Ankebût		
15	El-Hicr	30	Er-Rûm		

Şimşek-Sertkaya 2015'de elimize ulaşan 10 yapraktan,

1. Şad sûresinin 1.-12. âyetlerinin satırarası tercümesinden,
 2. Şad sûresi 41.-51. âyetlerinin satırarası tercümesinden,
 3. Şad sûresinin 87.-88. âyetlerinin satırarası tercümesinden,
- başlıkları altında metin ve çevirisini vermiş, sonra da

4. Sad sûresinin tefsirinden, başlığı ile takip eden metni vermiştik. Ancak dijital resimlerinden metni kontrol ettiğimde tefsirin devam ettiğini gördüm. Dolayısıyla bu yazımda ketebe kaydını yeniden verip, Sad sûresinin 31-32-33. âyetlerinin tercümesi ile tefsirin devamını vereceğim.

1. Nüşanın Ketebe Kaydı

Eserin istinsah tarihi ile müstensihin adı yazmanın sonundaki üç satırlık ketebe kaydında üstte siyah mürekkeple Arapça ve satır altında da kırmızı mürekkeple Horezm Türkçesinde yazılmıştır. Bu kaydın üstünde siyah mürekkep ile *min el-ḳur'ānū'l-mecīd ve'l-furḳānū'l-ḥamīd*, altında da kırmızı mürekkep ile *uluḡ ḳur'ān-dın taḳı öḡülmüş seçgen-din* şeklindeki Türkçe çevirisi yazılıdır.

Resim I

İran'da, Āstan-i Quds-i Razavi Kütüphanesinde 293 numarada kayıtlı olan tercümenin ketebe kaydı

Ketebe Kaydının Yazıçevrimi ve Tercümesi

(1) *faraḡa min ibtilā'i taḥrīri ḥāzā'd-defteri el-aḥīri ve'l-vāziḥi ve't-tercemeti ve't-tefsīri biyedi'l-'abdi'l-faḳīri ilā'llahi'l-ḡaniyyi el-ḥabīri muḥammed bin* (2) *şeyḫ yūsuf el-*

ebâriyy yu'rafu beyne'l-aşhâbi bi-seyyidi'l-hattât ba'de mu'enin 'azîmin ve 'azâbin elîmin bi-sebebi'n-naqli mine'l-musevvedeti's-sekîmi (3) ve'n-nushati'l-'akîmi ve şuhhiha bi-kad-ri'l-vus'i ve'l-imbânî fi envâi'l-lisâni bi-'avni'l-meliki'd-deyyâni fi'l-yevmi'l-'âşiri min şehri şa'bân senete seb'a ve şelâşîne ve sebi'mie.

“Açık tercümesi, tefsîri olan bu son defterin tahriri (yazımı) zengin Allah'a muhtaç kul olan Şeyh Yûsuf el-Ebbâriyy oğlu Muhammed -ki bu zat arkadaşları arasında Seyyidi'l-Hattat diye tanınır- eliyle eski ve hatalı bir müsveddeden büyük zahmetler sonucu nakledilmiş, elden geldiği kadar çeşitli dillerde düzeltilmiştir. İstinsahı (ferağı) Allah'ın yardımıyla 10 Şaban 737 günü sona erdi.”

Arapça kaydın altında kırmızı mürekkep ve Horezm Türkçesi ile şu Türkçe kayıt yer almaktadır:

(1) bu sonğı törtün bir pâre kitâb betimek tutğun bile imgekîndin taķı vâzîhîndin taķı tercemesîndin taķı tefsîrîndin dervîş kul elîgi birle körgeñ bilgeñ muñsuz bârî teñriğa muhammed atlığ (2) şeyh yûsuf yigneçi oğlı ma'rûf anlanmış eş dost bilmişler taķı özgeleñ arasinda seyyid-i hattât birle (andın son) köp uluğ miñnet imgekîndin son taķı kaķıg igliğ kın naql keçürmek üçün qarartmış belğüsiz sağsız bitünsiz kitâbdın (3) taķı bilgü belğüsiz betig bağlığ açılmağan yetiz tüz ödleridin toğurmağan yime dürüst bitün kılındı taķı betîndi küç yarağ yétgü çak barınça türlüğ türkçe tillerde erkliğler erkliğı yâr[î b]irmeki birle şa'bân ayınıñ onıñçı küninde kim yıl târîh yiti yüz taķı otuz yitide turur erdi.

Arapça *farağa* kelimesinin altında Türkçe çeviri olarak *fâriğ boldı*, açıklama olarak da *kutuldı* yazılıdır. Sonra ketebe kaydının kırmızı mürekkeple yazılmış şu Türkçe çevirisi yer alır:

“Bu sonuncu dörd(üncü kısım)dan tek parça kitabı yazmak hevesi ile, emeğinden (zahmetinden) ve açık (ifadesin)den ve çevirisinden ve açıklamasından derviş kul eli ile, gören bilen sıkıntısız yaratıcı Tanrı'ya Şeyh Yusuf İgneçi(nin) Muhammed adlı oğlu (olarak) maruf eş(i) dost(un) bildiği ve başka kişiler arasında Seyyid-i Hattât ile (ondan sonra gelen) büyük zahmetten sonra, çok zor olan (kâğıda) geçirme için harap olmuş, noktasız (yazılmış) bir çok kitaptan ve işaretsiz belgesiz anlamı açık olmayan yazılardan kendi özlerini açıklamayanlardan da doğru alınarak yazıldı. Çok zor zamanda çeşitli Türk lehçelerinde güçlüler

güçlüsünün yardım etmesiyle, Şa'bân ayının onuncu gününde ki tarih yılı 737'de idi.”¹

Bu kayda göre, yazma Seyyîdi'l-Hattât unvanlı Şeyh Yûsuf el-Ebbâriy/Şeyh Yûsuf İgneçi oğlu Muhammed tarafından kaleme alınmış ve Hicrî 10 Şabân 737 milâdî 14 Mart 1337 Cuma günü tamamlanmıştır. Bu tarihe göre (Dağlı-Üçer 1997: 289), Meşhed nüshasının XIV. yüzyılın ilk yarısında TiEM 73'de kayıtlı yazmadan üç dört yıl sonra kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

2. Sâd Sûresinin 31-32-33. Âyetleri

31. Âyet

iz 'uriz^a /bi'l-'aşıyyi's-'aleyhiş-şāfinātü'l-ciyād^u ol vaqtın kim² 'arza kılındı. anıñ öze, kiçe birle, üç adaķı öze turğanlar, yorĝa³ tāzī aţlar

“O vakit ona (= Süleyman'a) akşam üzeri üç ayaĝı üzerine (süfûn) duran yürük atlar sunuldu”.

32. Âyet

feķāle innî aħbebtu ħubbe'l-ħayri 'an zikri rabbi (12) ħattâ tevārat bi'l-ħicābi aydı kim “men sewdüm ödürdim aţ sewüĝin⁴ idim zikrindin.”⁵ ançaĝa tigrü kim örtüldi perde⁶ birle.

“Ben at (mal) sevgisine rabbimi zikretmek için düştüm, dedi. Sonunda (güneş) perde ile örtüldü (= güneş battı)”.

¹ Okuduĝum ketebe kaydı ile çevirisi meslektaşım Toĝrul ATABAY tarafından kontrol edildi. Benim *muhteb, saĝışsız, yitüksiz, betir, bütün* okumalarım yerine ATABAY *mihnet, saĝsız, bitünsiz, yetiz, bitün* okuyuşlarını teklif etti. Kendisine teşekkür ediyorum.

² kaçan kim.

³ seriñ/serig.

⁴ yā māl sewüĝin.

⁵ yāz[ındın].

⁶ tutuĝ, tutuķ.

33. Âyet

ruddûhâ ‘aleyye fe *tafik^a mesh^{en} bi’s-sûkⁱ ve’l-a’nâk^t* kaytarıñ anı⁷ benim öze sıkayı başladı,⁸ sinirlerin bıça, yinçüklerni tağı boyunlarını

“(Atları) bana geri getirin (dedi. Atlar getirilince onların) bacaklarını ve boyunlarını mesh etmeye, sinirlerini, inciklerini ve boyunlarını kesmeye başladı.”

Bu âyetlerin TIEM 73’te geçen tercümeleri de şöyledir:

(31) ançada ‘arza kılındı anıñ üze, ikindide kiğin, üç ağağın turuğlı, küriğli-ler. (32) “aydı: men sewmiş öğürmiş men⁹ idğü sewmekni, idim yādındın”, ançağ örtüldi hiçāb birle. (33) yanduruñlar <anı> meniñ öze. törçidi, sinirlerin kıya, boyunların tokıyu.

3. 38. Sad Sûresinin Tefsirinden

Metin [10b] (3) şad sûresiniñ tercemesi bu turur.¹⁰ (5) bu şad sûre<si>niñ¹¹ köpreki¹² dāvud yalavaç¹³ sözi içinde turur. süleymān sözi yime (6) bar. teñri¹⁴ ‘azze ve celle dāvudka nerselerni birmiş irdi öñin¹⁵ yalavaçlarğa (7) birmedük irdi, tağı ol bu turur kim añar halıfeliğ birmiş irdi. tağı yana ol turur kim (8) timür anıñ elginde yumşar irdi, mūm¹⁶ teg bolur irdi, anıñ birle küpe yarıklar (9) iter¹⁷ irdi. tağı añar süleymān atlığ bir ođul birmiş irdi. tağı yılını tağı kamuğ (10) cānvarlarını añar musahħar kılmış irdi. yir yüzinde anlar<niñ> kışşaları ayılmış turur, (11) sûretü’l-enbiyā en-neml sebā sûresinde teñri ‘azze ve celle bu sûre

⁷ yanduruñ anı.

⁸ törçidi.

⁹ *sewmiş özürmiş men* ibaresi *synonym kompositum* (ikizleme) olarak kullanılıyor. Krş. Rylands nüshası: *men özürdüm ya’nī sewdüm* (Ata 2004: 38/32 [s. 34])

¹⁰ *ya’nī tilmaçısı ya’nī bir tildin tağı bir tilge bildürgüçi turur.*

¹¹ *sûre* kelimesinde <si> iyelik eki atlanmış veya unutulmuştur.

¹² *üküş telim.*

¹³ *yalavaç resül nebī peygāber.*

¹⁴ *izi uğan bayat.*

¹⁵ *özge.*

¹⁶ *bal-avuz ~ bal-avur.*

¹⁷ *kıılır.*

içinde yâd (12) kılmış turur kim dāvuddın burun irdiler bir ança yalavaçlar. anlar kavmı teg (13) yawuzlıkların yime nūh kavmı teg fir‘avn, şemūd, ‘ād, şu‘ayb bođunıdın¹⁸ bu ol turur kim

[11a] (1) teñri yarlıkar: kavluhu ‘azze ve celle kezzebet kablehum kavm^u (2) nūh^m ve ‘ād^{un} ve fir‘avn^u zu‘l-evtādi ve şemūd^u ve kavm^u lūṭ^m ve aşhābu‘l-eyketⁱ, (3) ulā‘ike el-aḥzāb^u in kull^{un} illā kezebe‘r-rusul^e fehakk^a ‘ikābⁱ.¹⁹ bu kıışşalar cümle (4) bu kitāb içinde ayılmış turur. teñri tebāreke ve ta‘ālā bu süre içinde süleymān (5) aṭları sözini yâd kılmış turur, taḳı ol bu turur. kim teñri yarlıkar: (6) kavluhu ‘azze ve celle iz ‘uriz^a ‘aleyhi‘ş-şāfinātü‘l-ciyād^{u20} aṭlar sözi (7) bu aṭlar sözi aḥbārı tefsir içinde kelmiş turur. kim süleymānıñ miñ aṭı (8) bar irdi. bir kün olturmuş irdi. taḳı aṭlarğa baḳar irdi yalavaçımız ‘aleyhi‘s-selām. (9) taḳı bu iki nirseni sefer irdi, biri aṭ taḳı biri talum.²¹ anıñ üçün kim (10) teñriniñ düşmenleriñe bu iki nirse

¹⁸ kavmı halkı halkları kişi.

¹⁹ Bk. Sad 12, 13, 14.

²⁰ Bk. “O vakit Ona (= Süleymana) akşamüzeri üç ayağı üzerine (süfün) duran yürük atlar sunuldu”. (Sâd 31) Âyet Kur’an’da iz ‘uriz^a ‘aleyhi bi‘l‘aşıyyi‘şşāfinātü‘lciyād^u şeklinde geçmektedir. Müstensih burada bi‘l‘aşıyyi ‘öğleden sonra, akşamüstü’ kelimesini yazmamış veya atlamıştır.

²¹ talum (11a/9) ‘silah veya askerî teçhizat’. Kelime, Arap harfli Karahanlı Türkçesi kaynaklarından itibaren Türkçede tespit edilebiliyor. *Kutadgu Bilig*’de geçen 20 kullanımının 5 tanesi (Beyit No: 1381 1537 2355 4838 ve 6291) Uygur harfli Viyana nüshasında talum şeklinde geçiyor. *Kutadgu Bilig*’den dört yıl sonra yazılan *Dīvānū Lugâti‘tTürk*’te sadece tolum şeklinde geçen kelime Kâşgarlı Mahmud tarafından *elsilâh ism câmi‘* olarak anlamlandırılmıştır. Clauson 1972: 500a’da VU = vocalization uncertain (telâffuzu kesin olarak bilinmiyor) şeklinde verilen kelime tulum olarak okunmuş ve ‘a generic term for weapons (or military equipment)’ şeklinde anlamlandırılmıştır.

Kelime, TIEM 73’de kayıtlı Kur’an tercümesinde *biz yumkı tolum kezıgıler miz* (Şuara 56) cümlesinde ‘zırh giyimli anlamında’; *alsunlar yışıklarını tolumlarını* cümlesinde (Nisa 102) ‘miğfer(lerini) ve zırh(larını)’ anlamlarında askeri teçhizat olarak kullanılmıştır.

TIEM 73’de kayıtlı 1333 tarihli Kur’an tercümesinden 4 yıl sonra 1337’de yapılan ve hâlen Meşhed’de bulunan Horezm Türkçesi ile yazılmış Kur’an tercümesinde de imlâsı ilk hecede fetha ile talum تالوم şeklinde geçiyor:

(11a) aṭlar sözi (7) bu aṭlar sözi aḥbārı tefsir içinde kelmiş turur kim süleymānıñ miñ aṭı (8) bar irdi bir kün olturmuş irdi taḳı aṭlarğa baḳar irdi yalavaçımız ‘aleyhi‘s-selām (9) taḳı bu iki nirseni sefer irdi biri aṭ taḳı biri talum anıñ üçün kim (10) teñriniñ düşmenleriñe bu iki nirse birle utru turur irdi yime melikler taḳı (11) bu iki nirseni seferler taḳı düşmenlerni bu iki nirse birle ḳahr kılurlar

Kelimenin *Kutadgu Bilig*’de at kelimesiyle birlikte kullanılışı için de bk. *Kutadgu Bilig* 474, 2561 ve 5485. beyitler.

birle utru turur irdi. yime melikler taķı (11) bu iki nirseni seferler. taķı dūşmenlerni bu iki nirse birle ķahr ķılurlar. ķhaberde andaĝ (12) kelmiş turur kim tevrīt Őerī'atinde taķı öñin yalavaķlar Őerī'atinde andaĝ turur kim (13) bu ikindü namāzı anlarnıñ üze farīze irdi, bizge farīze bolmış teg veli bu namāzķa

[11b] (1) Őalātü'l-vuřtā tip ayturlar ya'nī orta namāz. anıñ üçün kim tañ ata<r>dın (2) öyle namāzıña tigrü iki namāz turur. taķı aķřām namāzındın yatsu namāzıñģa tigrü (3) iki namāz turur. taķı bu ikki {iki}²² <namāz> arasında ikindü²³ namāzı orta²⁴ namāzı bolur. tüni küni (4) birle biş namāz vaķtında bolmışda. anıñ üçün teñri 'azze ve celle ikindü namāzını (5) vuřtā tip yarlıķadı. yana iki yirde kelāmı içinde yāđ ķıldı. ķavlehu 'azze ve celle (6) ķāfızü 'alā'ř-řalavāti ve'ř-řalāti'l-vuřtā.²⁵ müfessirler andaĝ aymışlar kim (7) Őalātü'l-vuřtā ikindi namāzı turur tip. süleymān öze bu namāz farīza irdi. kün (8) batmasdın burun bu namāznı ķılur irdi. bir kün süleymān bu aķlarķa baķar irdi. bu miñ (9) aķnı yemen iline sülemişte alıp kelmiş irdi. āmāriları²⁶ ayurlar: dāvud peyĝāmberdin ķalmıř irdi. dāvud anı cālütđın almış irdi. bularķa baķa meřĝül (10) boldı. kökke baķsa kün batmış irdi. taķı ikindü namāzı fā'ite bolmış. köñli meřĝülindin (11) ķađĝulu boldı. öziñi melāmet ķıldı. aydı: innī aķbebtu ķubbe'l-ķayri 'an zıķri rabbi (12) ķattā tevārat bi'l-ķicābi.²⁷ ķubbi ķayr munda ķayl turur. murād taķı ķur'an içinde muñar

[12a] (1) meñizlig telim turur. andaĝ kim el-baķara sūresi içinde yarlıķar: in tereke ķayr^{en28} (2) ya'nī al-māl nirselerini ķayr atamış. ol kim yarlıķadı: 'an zıķri

Kelimenin *et-* > *öt-*, *eñeyük* > *öñeyük*, *esrü-* > *ösrü-* gibi örneklere bildiĝimiz *e* > *ö* deĝişikliĝine paralel olarak *a* > *o* deĝişikliĝi ile *talum* > *tolum* şeklinde geliřtiĝi anlaşılıyor.

²² 11b/3: Metinde müstensih *ikki namāz arasında* yazacak iken sehven *ikki iki arasında* yazmıştır. Müstensih yanlışı *ikki {iki}* <namāz> arasında şeklinde düzeltilmiştir.

²³ *ikindi*.

²⁴ *ortu*.

²⁵ Bk. "Salavata (= namazlara) ve salāt-ı vustaya (= orta namazına = ikindi namazına) devam edin". (Bakara 238)

²⁶ *ya'nī ba'zı (pare)ları ya'nī birerleri*.

²⁷ Bk. "Ben at (mal) sevgisine rabbimi zikretmek için düştüm, dedi. Sonunda (güneş) perde ile örtüldü (= güneş battı)". (Sād 32)

²⁸ Bk. "eĝer bir hayır (mal mülk) bırakacaksa". (Bakara 180)

*rabbî*²⁹ (3) *ya'nî 'ani'ş-şalât-ı zikr*³⁰ *ma'nîsi* bu yirde namâz turur. *hattâ tevârat bi'l-ħicâbi*³¹ (4) *ya'nî ğâbeti'ş-şems.* *ya'nî* ança bu tavarnı kim içim fermânın fevt kıldım *ya'nî* (5) namâznı *ķazâ* kıldım tip özi birle 'itâb kıldı. yana aydı: "ol ağlarını maña (6) keltürünler". keltürdiler. *ķamuđlarının eliglerin ağağların kesti.* bu ol (7) turur kim teñri '*azze vü celle* yarlıķar: *ruddühâ 'aleyye fe tafik^a mesh^{en} bi's-sükⁱ ve'l-a'nâkⁱ*³² (8) bu söz kim ayıldı. 'ulemâlarının tefsîrindeki söz turur. *ibni 'abbâs*³³, *ķatâde*³⁴, (9) *muķâtil*³⁵ sözleri turur. velikin ba'zıları ihtilâf boldılar. bu söz içinde (10) eşğâl-i tevcih kıldılar. aydılar: "eger süleymân ağlara bakmak birle köñli meşğül (11) bolup osallık birle namâz vaķtındın keçi irse, ağlarının yazuķı ni irdi kim anlarının (12) eliglerin ağağların kesmek nelük irdi?" bu kılık yalavaçlardın eğğü irmes. cānvarlara (13) küç kılmak bolur. ağırarak yük urmaķ anlar öze irmes, ħâşşa öldürmek. anıñ üçün kim

[12b] (1) eger kimerse cānvarka ağır yük yüklese, vācib turur ol kişike edeb kılmak (2) taķı ol yükni kitermek. yime yilkını eğğü tutmak içinde yalavaçdın ħaber kelmiş turur. (3) *ķâle 'aleyhi's-selām lā tec'alū devabbekum kerāsi*³⁶ *ya'nî* "yilkılarınızı kürsi teg (4) kılanlar". *ya'nî* "yürimes irken tıyansa, anıñ öze minip turmañlar. yirke tüşüp (5) yürinler". ol cānvar yime tıyansun. yana yürür bolsa, siz mininler taķı ağın (6) ħaberde yarlıķamış turur *ķavluhu 'aleyhi's-selām lā taķussū a'rafehā feinnehā ezvābuhā*³⁷ (7) *ya'nî* "anlarının yelini kesmeñler anıñ üçün kim ol ağlarının tonları turur (8) anlarının yelini kesmeñiz yalın ħalğaylar" yime öñin yirde yarlıķar *ķavluhu 'aleyhi'sselām* (9) *lā taķzifū eznebuhā fe innehā*

²⁹ Bk. "Rabbimin zikrinden". (Sâd 32)

³⁰ *namazdan.*

³¹ Bk. "Sonunda (güneş) perde ile örtüldü (= güneş battı)". (Sâd 32)

³² Bk. "Atları bana getirin dedi (Atların) bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı". (Sâd 33)

³³ Bk. Çakan-Eroğlu 1988: 76c-79c.

³⁴ *Katâde bin dâime.*

³⁵ Bk. Türker 2006: 134b-136c.

³⁶ *ya'nî kelrâsi.* Yazmadaki dipnottaki *kelrâsi* kelimesi istinsah hatasıdır. *Kürsi* 'sandalye, oturak' kelimesinin çokluk şekli *kerâsi*'dir Lâh harfi sehven yazılmış olmalı. Bu hadis şudur: "Hayvanlarınızı sandalye (yer) = oturak(lar) yapmayınız".

³⁷ Hadis: "(Onların) yelelerini kesmeyiniz Bu yeleler (onların) elbiseleridir."

*muzennibuhā*³⁸ *ya'nī* “yılıkların ırdruğın kesmenler kim (10) ol ırdruğı sinek sürügli turur”. anığ için yelini tağı ırdruğını kesmek (11) yaramas adağı eligi kaçan yarar süleymān yazuğsızın yılıklar<-nı> yime öldürmegey. (12) velikin ma'nisi ol turur kim mücāhid aytur: ‘abdu’llāh bin ‘abbās ayttı: *fe tafika* (13) *mesh^{an} bi'ssūki ve'la'nāki*³⁹ *fe tafika sūkahā ve a'nākahā li'llāhi ca'alahā li'llāhi*

[13a] (1) *lemā fātete'ş-şalāt*. aydı: “andağ okıdım kim boyunlarını tağı adağlarını (2) sebıl kıldı, tenri hoşnüdliği için, kim anığ öze gazāt kılsunlar, (3) keffaret bolsun ol namāzda cebr tüşmişke”. bu körklüg cevāb turur. tağı yime (4) muhammed bin el-ħanefiyye rivāyet kıılır, emīrū'l-mu'minīn ‘alīdin *raziyallahu ‘anhu* kim: (5) anar sordılar, bu āyetdin kim yarlıkar: *ıavlulu fe tafika mesh^{an} bi's-sūki ve'la'nāki*⁴⁰ (6) aydı: “süleymān tiledi kim anlardın bir ançasını sebıl kıılmak bir ançasını minmek⁴¹ <öze> (7) için ıodmak. kaçan namāz vağtı keğti irse, adağları eligleri öze sebillik dağı (8) uruldu öziğe hiç ıodmadı, namāz vağtı keğmişi için. aydı: maña bu (9) atlardın kerekmes”. süleymānka ‘acā'ib tarısuğ nimeler telim irdi. ıamuğını (10) yād kıldı. bu kitāb içindeki ol tarısuğlardın biri bu turur kim: bir kün olturmuş irdi, sarāy içinde. bir nirse köründi⁴², yağşı körklüg. bağtı (11) irse, kördi, ol sā'at içinde üç kiři boldı.⁴³ tıgme bir kiři andağ boldı kim olok körmüş teg anlardın biri sarāy ıapuğına keldi, destūr ıoldı.⁴⁴

[13b] (1) süleymān destūr birdi, kirdi. özini süleymānka ‘arza kıldı. yavlađ (2) körklüglük öze kim süleymān andađ körklüg nerse körmüş yok irdi. süleymān (3) aydı: “sen kim sen ol?” aydı: “men ħilm⁴⁵ men”.⁴⁶ ol aydı: “körklüg turur sen. (4) tenri sini yavlađ⁴⁷ körklüg şūret öze törütmiş turur. velikin seniđ içinde (5) hiç

³⁸ Hadis: “(Onların) kuyruklarını kısaltmayınız Bu kuyruklar (onların) sinek kovucularıdır.”

³⁹ “Böylece (atların) bacaklarını ve boyunlarını mesh etmeye (= kesmeye) başladı.”

⁴⁰ “Böylece (atların) bacaklarını ve boyunlarını mesh etmeye (= kesmeye) başladı.”

⁴¹ öze.

⁴² kes boldı, kesek boldı, pāre boldı.

⁴³ ya'nī üç şūret boldı.

⁴⁴ tiledi.

⁴⁵ Satır üzerinde: *berd bārī helimlik*.

⁴⁶ *ya'nī yitiz alçaklığ ya'nī yitiz yumşak sücüg sözlüglük tağı aşak eksük özlüglük*.

⁴⁷ *iyān*.

edgölük yok”. ol süleymānka aydı: “nelük”.⁴⁸ süleymān aydı: “qayu kişi sini (6) işlense, yaşınca qadğu içinde tirilgey”. ol şuret yüküندی. süleymān (7) qatından çıktı. yana ol taqı biri kirdi. süleymān aydı kim: “sen kim sen (8) mundag kör-<k>lüg ?” aydı: “men ‘ilm⁴⁹ men”. süleymān aydı: “körklüg nerse turur sen. (9) velikin kim irse kim sini işlense anıq içinde sewünmek qadğurmaq (10) kerek bolğay”. bu yime yüküندی çıktı. üçinçisi kelip destür qoldı. (11) süleymān destür birdi. kirdi, selām kıldı. süleymān aydı kim: “sen kim sen ?” (12) ol aydı: “emel men”.⁵⁰ süleymān aydı: “yawlaq⁵¹ körklüg körer men sini. kerek kim (13) sen meniñ qatımda tursañ, baħħ^m baħħ^m tidi. ya’nī “bu ajunda sindin edğürek yok”

[14a] (1) tidi. anıq üçün kim ‘ālemniñ intizāmı ya’nī tüz tiziklik taqı qamuğ kişilerniñ (2) ‘ilmleri taqı ‘amelleri taqı körklüg qılıqları, tiriklik umanç birle turur. süleymān (3) aydı: “kerek kim her künde meniñ qatımke kelseñ” tip. ol qabül kıldı. (4) süleymān bu üçdin umançnı qabül kılıp öğürdi, taqı anıq birle dostlıq (5) tuttı. bilgil kim bu ajun iş küçleri barça umanç öze turur. (6) ez-zümer süresi: ez-zümer süresi mekkede inmiş turur. üç āyet (7) medīnede inmiş turur.⁵² vaħşī sīninde inmiş turur. anıq işleri birle qavluhu ‘azze ve celle (8) kul yā ‘ibādiye’-lezīne esrafū⁵³ dın ve entum lā taş‘urūne⁵⁴qa tigrü bu āyet- (9) lerde umançlığraq turur. qamuğ āyette⁵⁵ yitmiş biş āyet turur. küfelıqlar qavlında (10) yitmiş üç turur. şāmlıqlar qavlında yitmiş iki āyet turur. hicāzlig (11) taqı başralıqlar qavlında söz <yitmiş> yiti⁵⁶ āyetde turur. *fihī yaħtelifūne*⁵⁷ni (12) küfelıqlar āyet

⁴⁸ nek, nişe.

⁴⁹ ‘aql, ħired, bilig.

⁵⁰ ya’nī umanç umınç.

⁵¹ iyān.

⁵² 53-54 ve 55. āyetler 14a’daki 89 satırlarda bu üç āyetin başı ve sonu belirtilmiştir.

⁵³ Zümer 53.

⁵⁴ Zümer 55.

⁵⁵ ilk harfin noktaları konulmamış yā veya ta/te okunabilir. Ben te okudum.

⁵⁶ yitmiş yiti.

⁵⁷ Zümer 3.

tutmaslar, *muħlişine lehu ellezîne*⁵⁸ni kûfelıgılar āyet tutarlar. (13) öñinleri tutmaslar, *muħlisen lehudini*⁵⁹ ni kûfelıgılar āyet tutar. *febeşşirā ‘ibādi*⁶⁰

[14b] (1) āyet ermes. mekkeligler üskinde *medenıyyu’l-evvel* birle *min taħtihā’lenhār*⁶¹ (2) āyet turur. şāmlıgılar ħatında öñin kişiler ħatında āyet ermes. yime ħaber içinde (3) kelmiş turur kim *men ħarā^{ra} süretü’z-zümerⁱ lemyenħaṭı^ı recāh^u ve a’ṭāh^u* (4) *allāh^u şevābe’l-ħā’ifine ellezîne ħāfū’llāhe ‘azze ve celle*. muştafâ yarlıkamış kim: (5) kim kim zümer süresini oħısa, anjar umanç kesilmegey, anjar ħorħanlar- (6) niñ kerāmeti bolğay. ya’nı ol kişiler kim teñridin ħorħarlar.

4. 38. Sad Sûresinin Tefsirinden

Çeviri [10b] Sad sûresinin tercümesi budur. Bu Sad sûresinin bütünü Davud Peygamber(in) sözü içerisindedir. Süleyman (Peygamberin) sözü de var. Tanrı azze ve celle Davud (Peygambere) daha önceki peygamberlere vermediği şeyleri vermiş idi. Şöyle ki: Demir Davud (Peygamberin) elinde yumuşar idi, mum gibi olur idi. (Davud Peygamber) onun ile halka zırhlar yapar idi. (Yüce Tanrı Davud Peygambere) Süleyman adlı bir oğul vermiş idi. Rüzgârı ve bütün canlıları onun emrine tabi kılmış idi. Yeryüzünde Süleyman peygamberin hikâyeleri enbiyâ, en-neml, sebâ sûrelerinde söylenmiştir.

[11a] Tanrı azze ve celle bu sûre içinde (de) yâd etmiştir ki Davud (Peygamberden) önce, bir sürü peygamberler ve onların kavmi gibi, kötülüklerini de Nuh (peygamber) kavmi gibi, Semud, Ad, Şuayb halkından. Bu şöyle ki: (Yüce) Tanrı kavlehu azze ve celle (Sad 12-13-14’te) buyurur: Onlardan önce Nuh kavmi, Ad (kavmi) ve saltanat ve haşmet sahibi Firavun [toplumu da peygamberi) yalanlamışlardı. Semûd (kavmi) ile Lût halkı da (Medyen’in) yeşil vadilerinin sakinleri (olan Eyke halkı da (peygamberlerini) yalanlamışlardı. Onların tümü inkârda birleşen topluluklardır. Onların hepsi, gönderilen (o peygamber)leri yalanladıkları için azabım (onlara) hak oldu. Bu hikâyelerin bütünü bu kitap (Kur’an) içerisinde

⁵⁸ Zümer 11.

⁵⁹ Zumer 2.

⁶⁰ Zümer 17: muħlis^{en} veya 40 Sûre 14 ve 65 âyetler.

⁶¹ Zümer 20.

anlatılmıştır. Tanrı tebâreke ve ta'âlâ, bu sûre içerisinde Süleyman (Peygamberin) atları(nın) sözünü anmıştır. Bu şöyledir: (Yüce) Tanrı kavlehu azze ve celle (Sad 31'te) buyurur: “Hani (Süleyman'a) akşama doğru, (bir ayağını tırnağının üzerine dikip üç ayağının üzerinde duran) çalımlı ve safkan koşu atları sunulmuştu”. Atlar(ın) sözü: Bu atlar(ın) sözü tefsir haberleri içinde gelmiştir. Süleyman (Peygamberin) bin atı var idi. Bir gün oturmuş idi, atlara bakar idi. (Süleyman) Peygamberimiz, selâm onun üzerine olsun, iki şeyi sever idi. Biri at ve biri silah (savaş teçhizatı). Onun için ki tanrının düşmanlarına bu iki şey ile karşı durur idi. Melikler de bu iki şeyi severler, düşmanları bu iki şey ile kahrederler. Haberde şöyle söylenmiştir ki Tevrat şeriatında ve başka peygamberler şeriatında şöyledir ki bu ikinci namazı onların üzerine farz idi, bize (de) farz olduğu gibi.

[11b] Lâkin bu namaza 'salâtü'l-vustâ' diye söylerler, yani 'orta namaz'. Onun için ki tan atmasından öğle namazına kadar iki namazdır ve akşam namazından yatsı namazına kadar iki namazdır ve bu iki <namaz> arasında ikinci namazı orta namaz olur, gece gündüz ile beş namaz vatında olduğunda. Onun için aziz ve celil olan Tanrı ikinci namazını orta namaz diye buyurdu ve iki yerde Kur'an içerisinde yâd etti. Aziz ve celil olan söyledi: “Salavât'a (= namazlara) ve orta namazına (= ikinci namazına) devam edin”. Müfessirler, “orta namaz ikinci namazdır” diye, öyle söylemişlerdir. Süleyman (Peygamber) üzerine bu namaz farz idi. Gün(eş) batmadan önce bu namazı kılardı. Bir gün Süleyman (Peygamber) bu atlara bakar idi. Bu bin atı Yemen ülkesinde sefer yaptıktan sonra alıp gelmiş idi. Bazıları derler: Davud Peygamberden kalmış idi. Dâvud onu Câlût (= Golyat)'tan almış idi. Bunlara (bu atlara) bakarak meşgul oldu. Gök(yüzüne) baktığında gün(eş) batmış ve ikinde namazı geçmiş idi. Gönlünün (bu) meşguliyetinden kaygılandı. Kendisini suçladı. “Ben at (= mal) sevgisine rabbimi zikretmek için düştüm” dedi. “Sonunda (güneş) perde ile örtüldü (= Sonunda güneş battı)”.

[12a] 'Hubbu hayr' burada at'tır. Murad da Kur'an içerisinde buna benzer çoktur. Öyle ki Bakara sûresi içerisinde buyurur: “Eğer bir hayır (= mal, mülk) bırakacaksa”. Yani 'mal, mülk' gibi nesnelere 'hayır' (kelimesi ile) isimlendirmiş. O ki “Rabbimin zikrinden” (diye) buyurdu. Yani 'namaz zikrinden'. Anlamı bu yerde namazdır. “Sonunda gün(eş) perde ile örtüldü”, yani 'güneş battı'. Yani “o kadar bu malı (sevdim) ki efendimin fermanını kaybettim, yani namazı kaza(ya)

bıraktım” diye kendini azarladı. Ve “O atları bana getiriniz” dedi. Getirdiler. Hepsinin ellerini ayaklarını kesti. Bu odur ki aziz ve celil olan Tanrı buyurur. “Atları bana getirin” dedi. (atların) bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı”. Bu söz ki söylendi: Âlimlerin tefsir(ler)indeki sözdür. Abdulmuttalib oğlu Abbas oğlu Abdullah, Daim oğlu Katâde, Süleyman oğlu Mukâtil sözleridir. Lâkin (âlimlerden) bazıları (arasında) ihtilaf oldu. Bu söz hakkında başka görüşler ileri sürdüler. Dediler: “Eğer Süleyman Peygamber atlara bakma ile gönlü meşgul olup gafillik ile namaz vaktini geçirdi ise, atların günahı ne idi ki, onların ellerini ayaklarını kesme ne idi? Bu davranış peygamberlere yakışmaz. Canlıları zorlamak olur. Onlar üzerine çok ağır yük yüklemek, hassaten onları öldürmek, olmaz. Onun için ki

[12b] Eğer (bir) kimse canlıya ağır yük yüklese o kişiye edep kılmak ve o yükü gidermek vaciptir. Ve atı iyi tutmak hakkında peygamberlerden haber gelmiştir. (Peygamber), selâm onun üzerine olsun, dedi: *lā tec’alū devabbekum kerāsi*⁶², yani “atlarınızı sandalye (= oturak) gibi yapmayınız”. Yani yürümekte zorlansa, onun üzerine binmeyiniz. (Binmiş iseniz) yere inip yürüyünüz. O canlı da tahammül etsin. Ve yürürse, siz bininiz ve başka haberde buyurmuştur. (Peygamber), selâm onun üzerine olsun, dedi: *lā taḫussū a’rafehā feinnehā e-vābuhā*⁶³, yani “Onların yelelerini kesmeyiniz. Onun için ki, o (yeleler) onların elbiseleridir”. Onların yelelerini keserseniz çıplak kalacaklar” ve (Peygamber), selâm onun üzerine olsun, başka yerde buyurur: *lā taḫzifū ez-nabehā fe innehā muzennibuhā*⁶⁴ “(Onların) kuyruklarını kısaltmayınız. Bu kuyruklar (onların) sinek kovucularıdır”. Yani atların kuyruklarını kesmeyiniz ki o kuyruk(lar)ı (onların) sinek kovucularıdır. Onun için (atların) yelesini ve kuyruğunu kesmek yaramaz (= doğru değildir). Ayağı (ve) eli ne zaman yarar? Süleyman (Peygamber) günahsız olarak atları da öldürmeyecek. Lâkin anlamı odur ki: Mücâhid söyler: Abbas oğlu Abdullah dedi: *fe-ṭafika meshan bi’s-sūki ve’l-a’nāki*.⁶⁵ Böylece (atların) bacaklarını ve boyunlarını mesh etmeye (= kesmeye) başladı:

⁶² Hadis: “Hayvanlarınızı sandalye(yer) = oturak(lar) yapmayınız”.

⁶³ Hadis: (Onların) yelelerini kesmeyiniz. Bu yeleler (onların) elbiseleridir”.

⁶⁴ Hadis: (Onların) kuyruklarını kısaltmayınız. Bu kuyruklar (onların) sinek kovucularıdır.

⁶⁵ Bk. “Böylece (atların) bacaklarını ve boyunlarını mesh etmeye (= kesmeye) başladı.” (Sad 33)

[13a] *fe-ṭafika sūkahā ve a'nākahā li'l-lāhi ca'alahā li'l-lāhi lemā fātete'ş-şalāt.* “namaz kayba uğradığı zaman, Tanrı için bacaklara ve boyunlara (meshe) başladı; onları Tanrıya götürdü”. Dedi: Öyle okudum ki (atların) boyunlarını ve ayaklarını (keserek onları) sebil etti (= kurban etti), tanrı hoşnutluğu için ki onun ile gazâ etsinler. O (ikinci) namaz(ın) da cebr düştüğü için, kefaret olsun. Bu güzel bir cevaptır. Ve yine el-hanefiyye oğlu Muhammed, emîrû'l-müminîn Ali'den, Allah ondan razı olsun, rivayet eder ki: Ona bu ayetten sordular ki, (Hazreti Ali) buyurdu: *fe-ṭafika meshan bi's-sūki ve'l-a'nāki.* dedi: Süleyman Peygamber o atlardan bir o kadarını kurban etmek ve bir o kadarını da binmek için bırakmak. Ne zaman ki namaz vakti geçti ise, (atların) ayakları ve elleri kurbanlık olarak kesildi. Namaz vaktini geçirdikleri için, kendisine hiç bırakmadı. (Süleyman Peygamber) “Bana bu atlardan gerekmez” dedi. Süleyman (Peygamber)'de acayip şaşılacak şeyler çok idi. Hepsini yâd etti. Bu kitap içerisindeki o şaşılacak (şeyler)den birisi budur ki: Süleyman (Peygamber) bir gün, saray içinde, oturmuş idi. (Gözüne) çok güzel bir şey görüldü. Baktı ise, o an içerisinde üç kişi oldu. Her bir kişi öyle oldu ki bizzat onun gördüğü gibi. Onlardan birisi Süleyman (Peygamber'in) saray(ının) kapısına geldi. İzin istedi.

[13b] Süleyman (Peygamber) izin verdi. (O) girdi. Kendisini Süleyman (Peygamber)'e takdim etti. Çok güzellik ile ki Süleyman (Peygamber) o kadar güzel şey görmemişti. Süleyman (Peygamber) sordu: “Sen kimsin?”. O, cevap verdi. “(ben) hilm'im”. O (Süleyman Peygamber) dedi: “Güzelsin. Tanrı seni çok güzel sûret ile yaratmıştır. Lâkin senin içinde hiç iyilik yok”. O, Süleyman (Peygamber)'e sordu. “Nasıl?” Süleyman (Peygamber) cevap verdi. “Hangi kişi seni eş-dost edinse, ömrünce kaygı içerisinde dirilecek”. O suret yükündü (= eğildi) Süleyman (Peygamber)'in huzurundan çıktı. Ve o(nun) gibi birisi girdi. Süleyman (Peygamber) sordu: “Kimsin?”. Bu kadar güzel.” (O) cevap verdi. (Ben) ilm'im.” Süleyman (Peygamber) cevap verdi. “Güzel nesnesin. Lâkin kimse seni eş-dost edinse, onun içerisinde sevinmek (ve) kaygılanmak gerek olacak”. Bu da eğildi, (huzurdan) çıktı. Üçüncüsü gelerek izin istedi. Süleyman (Peygamber) izin verdi. (O), girdi, selâm verdi. Süleyman (Peygamber) sordu ki: “Sen kimsin?”. O, cevap verdi. “(ben) emel'im”. Süleyman (Peygamber) dedi: “Ben seni çok güzel görüyorum. Sen benim katımda durmalısın. Peh, Peh” dedi. Yani bu dünyada senden

daha iyi olan yok” dedi. Onun için ki âlemin intizamı, yani düzgün yaratılışı ve her kesin (= bütün kişilerin/insanların) ilimleri, amelleri, güzel huyları, hayatı umut iledir. Süleyman (Peygamber) “Sen her günde benim katıma gelsen” diye söyledi. O da kabul etti. Süleyman (Peygamber) bu üçünden umudu kabul etti, seçti ve onun ile dostluk etti. Bil ki bu dünyanın işi gücü hep umut iledir.

5. Ez-zümer Sûresi

Ez-zümer sûresi, Mekke’de inmiştir. Üç âyet Medine’de inmiştir. Vahşi⁶⁶ hakkında inmiştir. Onun işleri ile. Aziz ve celîl olan (Tanrı) *kul yâ ‘ibâdiye’l-lezîne esrafû*⁶⁷ dan ve *entüm lâ teş‘u-rüne*⁶⁸ ye kadar bu âyetlerde daha beklentili/ümitlidir. Bütün âyette yetmiş beş âyettir. Kufelilere göre yetmiş üç (âyet)tir. Şamlılara göre yetmiş iki âyettir. Hicazlılar ve Basralılar katında söz yedi âyettedir. *Fîhi yahte-lifüne*⁶⁹ yi Kufeliler âyet tutmazlar. *Muħlişine lehu elle-zîne*⁷⁰ yi Kufeliler âyet tutarlar, başkaları tutmazlar, *muħlisen lehudini*⁷¹ yi *febeşşirâ ‘ibâdi*⁷²

[14a] Mekkeliler katında âyet değil. Medenîyyul-evvel ile *min taħtihâ’l-enhâr* âyettir, Şamlılar katında, başka kişiler katında ise âyet değildir. Yine haberde şöyle gelmiştir ki “kim Zümer sûresini okursa isteği kesilmez (çevrilmez). Aziz ve celîl olan Allah ona Tanrı’dan korkanların mükâfatını verir”. (Muhammed) Mustafa buyurmuştur ki: kim Zümer sûresini okusa, ondan umut kesilmeyecek, ona korkanların kerameti olacak, yani o kişiler ki (yüce) Tanrıdan korkarlar.

Kaynakça

ARAT, R. R. (1947). Kutadgu Bilig I: Metin, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

ATA, A. (2004). Türkçe İlk Kuran Tercümesi (Rylands Nüshası), Karahanlı Türkçesi, (Giriş-Metin-Notlar-Dizin), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

⁶⁶ Vahşi (adlı kişi) yıllarında.

⁶⁷ Zümer 53.

⁶⁸ Zümer 55.

⁶⁹ Zümer 3.

⁷⁰ Zümer 11.

⁷¹ Zümer 2.

⁷² Zümer 17.

CLAUSON, Sir G. (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford: Oxford University Press.

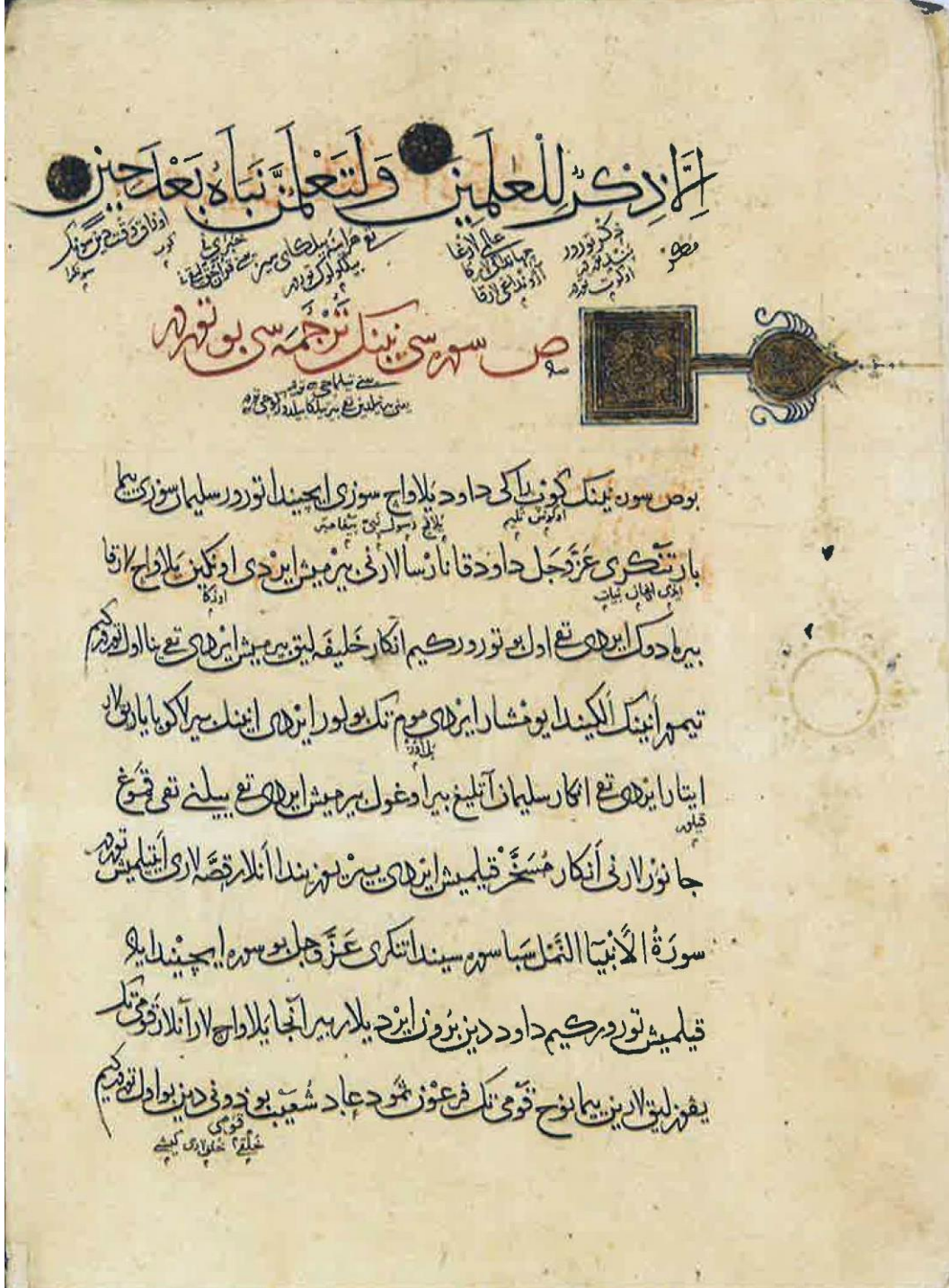
ÇAKAN, İ. L.; M. EROĞLU. (1988). “Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib” Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1: 76c-79c.

DAĞLI, Y.; C. ÜÇER (1997). Tarih Çevirme Kılavuzu, C. III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ŞİMŞEK, Y.; O. F. SERTKAYA (2015). “Horezm Türkçesi ile Yapılan Kur’ân Tercümelelerinden Meşhed Nüshası Üzerine İlk Bilgiler-I”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 4/4: 1382-1412.

TÜRKER, Ö. (2006). “Mukâtil b. Süleyman” Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 31: 134b-136c.

6. Metnin Aslının Orjinal Resimleri

Resim II

تَنْكِرِي بَرَلِيْقَار قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ كَذَّبَتْ قَلْبَهُمْ قَوْمٌ
نَجِدُ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَارِ وَثَمُودُ وَقَوْمُ لُوطٍ وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ
أُولَئِكَ الْأَخْرَابُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ يَفْقَهُ بُوَيْبَتْهُ الْأَجْمَلُ
بِوَكْتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِتْمِيمِش تُوْر دُور تَنْكِرِي تَبَاذُكُ وَتَعَالَى سَهْرُ إِبْرَاهِيمَ سَلِيْمَانِ
أَطْلَادِي سُوْرِي بِأَدَقِي مِيش تُوْر دُور تَعِي اُولُكُ تَهْرُ رُحِيمِ تَنْكِرِي بَرَلِيْقَار
قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ إِذْ عَرَّضَ عَلَيْهِ الصَّافِيَاتُ الْجِبَادَ أَطْلَادِ سُرِّي
بِوَأَطْلَادِ سُوْرِي اَنْخِبَارِ تَفْسِيْرُ اِبْرَاهِيمَ اَكْمِيش تَهْرُ رُحِيمِ سَلِيْمَانِ نَبِيْكَ مِيشْ اَلْحَى
بَارِ اِيْرَهْدِي بِرِ كُوْنِ دِلْتَهْر مِيشْ اِيْرَهْدِي تَعِي اَطْلَادِ قَاتِبْقَارِ اِيْرَهْدِي يِلَادِ اِيْمِيْرِ عَلِيْمِ اَلتَّلَامِ
تَعِي بُوَايْكِي نِيْرَسَانِ سَفَارِ اِيْرَهْدِي بِرِي اَطْفَعِي بِرِي تَلُوْمِ اِيْنِكَ اِدْ جُوْنِ رُحِيمِ
تَنْكِرِي نَبِيْكَ شَمْنِ اِيْنِكَ بُوَايْكِي نِيْرَسَايِرِ اُولُكُ تَهْرُ اِيْرَهْدِي بِرِي اَمْلَاكِ اَلتَّعِ
بُوَايْكِي نِيْرَسَانِ سَفَارِ اَلتَّعِي شَمْنِ اَلتَّعِي بُوَايْكِي نِيْرَسَايِرِ اَلتَّهْرُ قِيْلُوْرِ اَلرَّجَبِ حَا اَلتَّلَاغِ
كَلْمِيشْ تُوْر دُورِ رُحِيمِ تُوْر دِيْتِ شَرِيْعَتِيْنِدَا تَعِي اُولُكِيْزِ يِلَادِ اِحْ اَلشَّرِيْعَتِيْنِدَا اَلتَّلَاغِ تُوْر دُورِ رُحِيمِ
بُوَايْكِي نِيْرَسَانِ اَنْلَارِ نَبِيْكَ اُولُكُ اَلرَّضَايِرِ هِيْزِ كَلْمِيشْ بُوَايْكِي نِيْرَسَانِ اَلرَّضَايِرِ هِيْزِ كَلْمِيشْ بُوَايْكِي نِيْرَسَانِ

Resim III

صلوة الوسطى تین بیتور لایحه اوز تا نماز اینک و چون کیم تا نکات اذین
 اذینا نمازینکا تیکرد ایکن نماز تهره تفریح اشام نمازیندن یا نشونمازینغا تیکرد
 ایکن نماز تورور تفریح بویله ایله آراسیندا ایکنده نمازی اوز تا نمازی بولهر توفی کونی
 بیلا ییش نماز وقتیندا بولمیشدا اینک و چون تکسری عزوجل ایکنده نمازین
 و وسطی تین بیتور لایحه ایکنده ایکنده ایکنده **قوله عز وجل**
 حافظوا علی الصلوات الصلوة الوسطی • مفسر لانداع ایمن الیم
 صلوة وسطی ایکنده نمازی تهره تین سلیمان اول بونماز فریضه ایکنده کون
 بتاسرچ برورد بونماز فریضه ایکنده بیر کون سلیمان بو اطلار قابقار ایکنده
 اطفی سن ایکنده سولامیش تا ایکنده کلیمیش ایکنده ایکنده ایکنده ایکنده
 پیغامبر دین قالمیش ایکنده ایکنده ایکنده ایکنده ایکنده ایکنده ایکنده
 بولدی کوک کابنقا کون بتیمیش ایکنده ایکنده ایکنده ایکنده ایکنده ایکنده
 قدغولوبولدی اوزننی ملامت قیلدی ایکنده ایکنده ایکنده ایکنده ایکنده ایکنده
 حته توارت بالجباب حبت خیر موندلخیل تور مراد تفریح آراسیندا ایکنده ایکنده

Resim IV

مکتب لیک توری در آنکیم البقره سورسی ایچیندا یولیکاران تکرار
 یعنی مال نیرسا لاری خیر آتا میشل اول کیم یولیکادی عنز ذکر رت
 یعنی عنز الصلوة ذکر معنی بویید اناز تهر حته توارت بالمجنا
 یعنی غایت الشمس یعنی آنجا بو توارتی کیم ایذیم قرآنین فرقتلیم یعنی
 نمازنی قضا قیلدیر تب اوزی بیر اعتبار قیلدی تا آیدی اول اطلارنی سکا
 کلتورونکلا رکلتور دیلار قوغ اری نینک الیکلارین اذاق اریز کتیم بو اول
 تهر کیم تنکلی عنز جل یولیکار رذوها علی فطفوس مسحا یا شوب ^{طالع}
 بوسوزکم آیتلیدی علما لاری نینک تفسیریندا کی سهر توردر این عباس قتاده
 سقا نل سوزاری تورده ولیکن بعضی لاری اختلاقی بولدی لاری بوسوز ایچیندا
 اشکال توجیه قیلدی لاری آیدکلا کر شلیما ن اطلارقا بقا بی لاکونکلی مشغول
 بولوپا سالیق بیی لاری وقتیندن کتیم ایزسا اطلار نینک یازدیغ ایزهای کیم انلام
 الیکلارین اذاق اریز کتیم نالوکل یزهای بو قیلدی یلا و اج لاری ناز کو اینر جانور لاری
 کوچ قیلماق بولور غیر باقی بوک قیاق انلام اولایر ماس خاصه اولدور مال نینک اوز کیم

Resim V

اكر كيم ان سا جانوزقا اغيز يوك بولسا و اجيت قور در اول كيشي كا اذ بقى اقام
 تمى اول بولكنى عيتاز اكل بيا يلقى اذ كو تو تا و ايجيندا يلا داخ دينخ كل ميتر
 قال عليه السلام لا تجعوا و ادوا بكم كرا سى • يعنى يلقى لار نيكيزى نكلى
 قى امانك لار يعنى يور يار اين كان تيبانسا اينك افرام نيت قور امانك لار مير كا تو سوب
 يور نيك راول خانوز بهما تيا نسوز نيا يور مهر بولسا سين مينيك لار تمى اذ ين
 خبر داير لقا ميش تو قور قوله عليه السلام لا تقصوا اعراضها فانها آتوا بها
 يعنى اقلار نيك بالينى كسانك لار اينك اجوز صميم اول اطلار نيك تور لار تو سوب
 اقلار نيك يلين كسانك لار اينك قالناى لار يبا او نكيز مين داير لقا قور عليه السلام
 لا تخذوا اذنا بها فانها آتت بها • يعنى يلقى لار نيك قور و قور نيك كسانك لار
 اول قور و روة سينك ك شور و كل تو قور مر اينك اجوز بالينى قور و قور نيك كسانك
 يرامان اذ قى الكى قجان بيلار سليمان يار و قور نيك يلقى لار يبا اولد قور نيك
 وليج متعيسى اول قور مريم مجاهد ايتور عبد الله بن عباس اسى فظفون
 مسحا بالشوقى الاعناق فظفون سوتما واعناق قور الله اى جمعها لله

Resim VI

لما فاتته الصلوة آيدى انبلاخ اوقيديم كيمز بو يوناك ينيغ اذاق اريغ
 سبيل قيلدى تىخرى خوشود ليقي اوچون صيم اينىك اوزاغرات قيلسونك
 كفازت بوسوز اول نمازدا جبر تو شمشىكل بو كور كلوك جواب توهر تو صيما
 محمد بن الحنفية روايت قيلهر امير المؤمنين على دين رضى الله عنه صيم
 انكار سوزدى ر بو آيت دين كيم ير ليقار قوله [●] دطيق مسحا بالشوق والغسل
 آيدى سليمان تيلادى صيم انلار دين بير انجاسينه سبيل قيلماتى بير انجاسينى مينلا
 اوچون قوزداق نماز وقتى كچتى اين سا اذاق اري اليك لارى اول سبيل ايدى كداغى
 اورولدى اوزى نيكاهيه قوزداق نماز وقتى كچيشه اوچون آيدى منىكلون
 اطلاردين كراكلون سليمان قاعجايت تانكسوق نيب اار تليم اينده قوشينه
 ياذ قيلدى بو كتاب ايچيندا كى اول تانكسوق اري دين بيرى بو توهر كيم بير كرون
 اولتور ميش اينده سرائ ايچيندا بير نيب سا كوروندى خشه كور كلوك نقت
 اين سا كورده اول ساعته ايچيندا اري كيشه بولدى تىكلما بير كيشى انبلاخ بولدى
 كيم اول اذوقون ميشى تكل انلار دين بيرى سرائ قوشينه كلكدى دستور قولى
بعضه اوج نماز اولدى

Resim VII

سلیمان دستورین های کیزدی اوزینی سلیمان قاعرضه قیلدی یثلاق
 کوزکلوکلوک اوزاکیم سلیمان اندلغ کزکلوک نازسا کهرمیشه یوق ایزلهای سلیمان
 آیدی سزکیم سز اول آیدی سز علم من اول آیدی کوزکلوک تو من
 تضری سینه یواق کوزکلوک صهر اول نور و تمیش تو در دلیکن سیندا اچینکلا
 میج اذکولوک یوق اول سلیمان قال آیدی نالوک سلیمان ایلدی قایو کیشیج
 ایشلا نسا یا شبنجا قذغوا اچینکلا تیرنکای اول صهر سز کوندی سلیمان
 قیند بز حقیقی بنا اول نمن پیری کیزله سلیمان آیدی کیز سز کیم سن
 موندغ کزکلوک آیدی سز علم من سلیمان آیدی کوزکلوک نازسا تو سز
 دلیج کیم ایز سا کیم سینی ایشلا نسا اینک اچینکلا سفورنک قذغوراق
 کراک اوفنای بو یا کوندی حقیقی اوجینجیسه کلینب دستور قولدی
 سلیمان دستورین های کیزدی سلام قیلدی سلیمان ایلدی کیم سز کیم سن
 اول آیدی ایل سز سلیمان آیدی یثلاق کزکلوک کورامه سینه کراک کیم
 سز نینک قینکلا تو ز سانک سز سز تیدی سز بو آوندا سیندیز اذکولوک آیدی

Resim VIII

تیدی اینک او چون کیم عالم نونک انتظام یعنی تو نر تیز بیکلی تے قوغ کینے اؤنکر
 علم اری تے عمل اری تے کوز کوز قیلیر اری تیز بیکلی او مانج بیرا توره سلیمان
 آیدی کوراک کیم هر کوندا سنینک قتیز کاکلسانک تیرا کوز قیلیر اری
 سلیمان بو اوج دین او مانج فی قوز قیلیپ او خورزدی تے اینک بیرا در شلیق
 توتتی بیکل کیمز بو اؤن ایش کوج اری هر چا او مانج اوزا توره
الرّمسوزی الرّمسره سی مّصّه دا اینمیش تور در مانج آیت
 مّصّه دا اینمیش تور در حشی سینیدا اینمیش تور اینک ایشله بی لا **قواع عّجّله**
 قل یا عبادی الذین انصرفوا دین وانتم لا تشعرون فاتیکر بواآیت
 ادا او مانج لیغ را تور در قوغ آیت با اینمیش بیش آیت تور در کوفه لیغ ارا قولیندا
 بیتمیش اوج تور در شام لیغ ارا قولیندا بیتمیش ایلک آیت تور در حجاز لیکن
 تقی بصر لیغ ارا قولیندا سهر بیتمی آیت دا توره فیہ تتخلفون فی
 کوفه لیغ ارا آیت توتما ران مخلصیله الذین کوفه لیغ ارا آیت توتما ران
 او کلین اری توتما ران مخلصاله دینی کوفه لیغ ارا آیت توتما ران قنبر عبادی

Resim IX

آيت اناس ملة ليك لارا وسجيندا ملكي الاول بيلا من تحتها المهاد
 آيت تور هر شام ليغ الارقيندا اولين كيشي الارقيندا آيت اناس بيلا خير الجيندا
 كليش تور در كيم كيم من قرا سورة الزمر لم ينقطع رجاءه واعطاه
 الله ثواب الخائفين الذين خافوا الله عز وجل مضطفي برليقايمهم
 كيم كيم رفسه سوي او قيسا انكار او مانج كيم كاي انكار قوزقان
 نيك كرامته بولغاي يعنى اول كيشي الريم تهرى دين قوزقار

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ
إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدْ

Handwritten notes and signatures:
 - ارفع بوليققان
 - بسلاميم تهرى و تهرى
 - ارفع بوليققان
 - كلاس بيلدا رزى
 - قوزدان بولقان
 - تهرى جين
 - كوش اي عيز
 - بر صان
 - حضم نيك
 - حتمين بوز ايتليك
 - انا انزلنا اليك الكتاب بالحق فاعبد
 - حقيقه لير
 - اينده زوك
 - سبيلنا
 - قوزان
 - حتمين بولقان
 - قولور و قوزان

Resim X